

קידוש וקדושה

ר' שלומי בר און

אמיתי זן בר

המאמר מוקדש לזכרו של ידידיה גפן שנפל
על קידוש השם בקרב בלבנון בהגינו על
ארצנו, בא' אדר ראשון התש"ס
יהי זכרו ברוך

- א. מקור הקידוש בכתובים
- ב. קידוש על הכוס
- ג. קידוש לאורחים
- ד. כוס של יין
- ה. יין קודם לכל, מדוע?
- ו. קלקול הבא ע"י היין.
- ז. כוס יין של ברכה.

א. מקור הקידוש בכתובים

בפרשת יתרו מופיע אירוע רב חשיבות לעם ישראל שהרבה מספרי האמונה תולים בו חלק, פן מסוים מהוכחת סגולת העם הנבחר שהוא עם ישראל ע"י שכל אומות העולם הרגישו במעמד הר סיני. ידועים דברי התורה (שמות יט, טז):

ויהי ביום השלישי בהיות הבוקר ויהי קולות וברקים וענן כבד על ההר וקול שופר חזק

מאד

ודברי חז"ל על כך שציפור לא צייצה, וכל החולים נרפאו. במעמד הר סיני נתנה לעם ישראל התורה, ובייחוד עשרת הדברות. שלוש הדברות הראשונות מדברות על האמונה בקב"ה וההזרה מ"ע"ז, ומיד לאחריהן מופיע הדיבר הרביעי (שמות כ, ח):

זכור את יום השבת לקדשו.

משמע שיש מצווה **לזכור** את יום השבת שהוא זכר למעשה בראשית.

הרמב"ן (על הפסוק) מביא את הדבר בטוב טעם לכן נצטט את דבריו:

אחר שציוה שנאמין בשם המיוחד יתברך שהוא הנמצא, הוא הבורא הוא המבין היכול, ושנייחד את האמונה בכל אלה והכבוד לו לבדו, וציוה שנכבד זכר שמו, ציוה שנעשה בזה סימן וזכרון תמיד להודיע שהוא ברא הכל והיא מצות השבת שהיא זכר למעשה בראשית.

יש פירושים רבים לעניין הזכירה, איך מתבצעת הזכירה ונביא כמה מהם:

א. **הכלי יקר** מסביר את עניין **הזכור** בכך ש"בכל ימות השבוע יזכור את יום השבת ותהא

מונה לשם שבת, ראשון בשבת, שני בשבת וע"י זה תזכור את יום השבת".

ב. רש"י מביא:

תנו לב לזכור תמיד את יום השבת, שאם נזדמן לך חפץ יפה תהא מזמינו לשבת.

כך גם בגמ' ביצה טז ע"א:

תניא אמרו עליו על שמאי הזקן כל ימיו היה אוכל לכבוד שבת, כיצד? מצא בהמה נאה אומר תהא זו לכבוד שבת למחר מצא אחרת נאה הימנה מניח השניה ואוכל הראשונה.

ג. הרמב"ן על הפסוק אומר:

ועל דרך הפשט אמרו שהיא מצווה שנזכר תמיד בכל יום את השבת שלא נשכחה ולא יתחלף לנו בשאר הימים, כי בזכרנו אותו תמיד יזכור מעשה בראשית בכל עת ונודה בכל עת שיש לעולם בורא והוא ציוה אותנו באות הזה כמו שאמר (להלן לא, יג) כי אות היא ביני ובניכם. **זוה עיקר הכל באמונת האל.**

עד כאן ראינו כמה פירושים איך לזכור את יום השבת:

א. אדם בכל יום ימנה עפ"י השבת: ראשון בשבת, שני בשבת...

ב. כל מה שאדם קונה יקנה בשביל שבת וכאשר מוצא דבר טוב יותר יאכל את הראשון וישאיר השני לשבת.

ג. תמיד לזכור את יום השבת שיום מיוחד הוא ולא יתחלף חו"ח עם שום יום אחר, "זוה

עיקר הכל באמונת האל".

אמנם יש עוד פירושים רבים לדבר, אך ברצוננו להתמקד דווקא בפירושו של הרמב"ם בהלכות שבת כט, א. הרמב"ם קצת משנה גישה ואומר שיש:

מצוות עשה מן התורה לקדש את יום השבת בדברים שנאמר זכור את יום השבת לקדשו. כלומר זכרהו זכירת שבת וקידוש.

יש צורך בשבת עצמה לבטא בשפתיו את קדושת השבת, והיכן עושים זאת? האם מספיק בתפילה, או שמא יוצרים עוד דבר במהלך השבת בכדי לבטא בפה את קדושת השבת? הרמב"ם מביא בסוף הלכה א שיש צורך לזכור את השבת בכניסתה וביציאתה, כל זה נעשה ע"י הקידוש וההבדלה, ולא מסתפק בכך שמזכירים זאת בתפילה:

וצריך לזכרהו בכניסתו וביציאתו. בכניסתו בקידוש היום וביציאתו בהבדלה.

מובא עוד בביאור הלכה בהלכות שבת סימן רעא:

והנה קידוש היום מצות עשה דאורייתא לכל הפוסקים.

ב. קידוש על הכוס

הגמ' בברכות כז ע"ב מביאה לנו מקרה מאד מעניין:

"א"ר חייא בר אבין רב צלי של שבת בערב שבת רבי יאשיה מצלי של מוצאי שבת בשבת רב צלי של שבת בערב שבת אומר קדושה על הכוס או אינו אומר קדושה על הכוס ת"ש דאמר רב נחמן אמר שמואל מתפלל אדם של שבת בערב שבת ואומר

קדושה על הכוס והלכתא כוותיה

נשייך גמרא זו לזמננו:

חייל שהקדים שבת עקב פעילות מבצעית, או חשקה נפשו להקדים את שבת מלכתא מרוב צפייה לשבת (בעקבות האימונים המפרכים באמצע שבוע), יכול להתפלל תפילת ערבית של שבת קודם שקיעה (אחרי פלג המנחה). כאן באה הגמ' ושואלת האם בזה שיתפלל תפילת ערבית קודם שבת גם יוכל לברך על הכוס, דהיינו לעשות קידוש לפני שבת או שיצטרך לחכות עד לאחר זמן כניסת שבת? עונה הגמ' שיוכל החייל לברך על הכוס, דהיינו לעשות קידוש לפני שנכנסה שבת וכך ההלכה.

עפ"י הגמ' רואים שעניין זכירת השבת "זוכרהו בדברים" מתבצע דווקא ע"י כוס דהיינו קידוש, ועוד רואים שהיתה הו"א שהכוס של ברכה תהיה אך זרק בתוך שבת. להלכה נפסק שיכול לעשות קידוש גם לפני זמן קבלת שבת המקובל. אולם בכל מקרה, לא מספיק להתפלל אלא צריך שיאמר אדם קדושה על כוס. ראינו אם כן שצריכה להתבצע זכירה בדברים ועוד, שיש עניין שהזכירה תהיה קדושה על כוס.

ג. קידוש לאורחים

בהיותי בשבת אחת בקרית ים אצל הורי אישתי שתחיה, התפללתי בביה"כ המרכזי שם ומיד לאחר התפילה לפני "עלינו" עלה הש"ץ לבמה ועשה קידוש. תמהתי מאד על הדבר, בשביל מה עושה החזן קידוש? הרי ע"פ ידיעתי קידוש צריך להיות במקום סעודה ובביה"כ לא תבצע אח"כ סעודה. שאלה נוספת שעלתה במחשבתי היתה האם יצא המקדש ידי חובה או לא יצא ידי חובה. נזכרתי במה שלמדתי לפני כמה שנים במסכת פסחים בדף ק ע"ב - קא ע"א, ושם הגמ' מחלקת בדבר נוסף:

אותם בני אדם שקידשו בבית הכנסת. אמר רב ידי יין לא יצאו ידי קידוש יצאו, ושמואל אמר אף ידי קידוש לא יצאו. אלא לרב למה ליה לקדושי בביתיה כדי להוציא בניו ובני ביתו. ושמואל למה לי לקדושי בבי כנישתא, לאפוקי אורחים ידי חובתן דאכלו ושתו וגו' בבי כנישתא.

משמע מהגמ' שבקידוש יש שני אלמנטים:

א. הקידוש עצמו (לקדש בדברים).

ב. עניין היין, שצריך לצאת ידי חובה דווקא בכוס של יין כדי לקיים בשלמות את מצוות הקידוש (בהמשך הגמ' מופיע גם את העניין שאכן הקידוש חייב להיות במקום סעודה ונפסק כך להלכה בשו"ע רעג, א).

מכל מקום מחיוב זה של קידוש בבית הכנסת, למדנו את גודל חיוב מצוות "זכור את יום השבת", באופן זה של קידוש בדברים, שהרי הגמרא אמרה שעושים בבית הכנסת קידוש במיוחד לצורך אותם בני אדם שאוכלים ושותים בבית הכנסת, ולא מוותרים להם על חובת

הקידוש.

ד. כוס של יין

הבאנו וראינו שצריכה להתבצע זכירה של שבת בדברים, עוד ראינו שיש עניין שהזכירה תהיה על כוס, אך מהיכן יודעים שדווקא רצוי וראוי שתהיה הכוס של יין ולא של חלב דבש וכדו'? בפסחים קו ע"א נאמר:

ת"ר זכור את יום השבת לקדשו זכרהו על היין אין לי אלא בלילה ביום מנין תלמוד לומר זכור את יום.

התוספות במקום מביא על דברי הגמ' "זכרהו על היין" שני פסוקים בהם יש חיבור בין המילה זכר ליין.

א. בספר הושע יד, ח:

ישבו ישבי בצלו יחיו דגן ויפרחו כגפן זכרו כיין לבנון.

ב. בספר שיר השירים א ד:

משכני אחרך נרצה הביאני המלך חדריו נגילה ונשמחה בך זכירה דדיך מיין מישרים אהבוך.

והרי דברי התוספות:

זכרהו על היין - דזכירה כתיב על היין זכרו כיין לבנון (הושע יד) זכירה דודיך מיין (שיר השירים א) והאי זכירה היינו קידוש דויכולו לא מצינו על הכוס אלא בתפילה כדאמר בשבת (ק"ט ע"ב) ולא נתקן על הכוס אלא להוציא בניו ובני ביתו. ומה שרגילין לומר ויכולו אחר התפילה בקול רם היינו משום י"ט שחל להיות בשבת **שמתפללין אתה בחרתנו ואין אומר ויכולו בתפילה ותקנו נמי לומר** בכל שבתות שלא לחלק בין שבת לשבת ונראה **דקידוש על היין אסמכתא היא**, והא דאמר במי שמתו (ברכות כ ע"ב) נשים חייבות בקידוש היום דבר תורה היינו דווקא קידוש היום אבל על היין לא הוא אלא מדרבנן כדמשמע בריש נזיר (ג ע"ב) דקאמר מיין ושיכר יזיר לאסור יין מצווה כיין הרשות ופריך מאי ניהו קידושא והבדלה מושבע ועומד מהר סיני הוא דאיצטרך קרא למיסר אלא כי הא דאמר רבא שבועה שאשתה וחזר ואמר הריני נזיר איצטרך קרא דנזירות חל עליו אעפ"י שמושבע ועומד הוא, ועוד מצינו למימר דקידוש על היין דבר תורה אבל הא דאמר המברך צריך שיטעום זהו מדרבנן.

מוצאים אנו פעמיים בכתובים שזכר מופיע עם יין ומכאן לכאורה מגיע הקישור ליין.

התוס' מקשה והרי זכירה זה קידוש דויכולו, והרי לא מצינו שיתבצע הקידוש ויכלו על הכוס אלא לאחר תפילת עמידה שאומרים ויכלו, ועוד הרי לא תיקנו קידוש על הכוס אלא בכדי להוציא בניו ובני ביתו ידי חובה?

בסוף תירוץ התוס' מסתבר: "ונראה דקידוש על היין אסמכתא היא".

הרי"ף במגילה כז אומר כמו התוס' לענין הפסוק "זכרו כיין לבנון", אך אומר שהיין הוא מצווה, אך אם אין לו יין, אין חובה למכור את לבושו או להיכנס לחוב בשביל היין כמו בשביל ארבע כוסות של יין בליל הסדר (ויקדש על פת).

במשנ"ב רעא סעיף ג ד"ה "מוטב שיקנה" כותב שם שעל היין אינו אלא מדברי סופרים, כמו תו"ס אך מוסיף עוד משפט אשר חשוב לכתבו:

ואפילו הכי כיון דעיקר קידוש מן התורה גם יין שלו קודם לכל.

אם נסכם את מה שראינו יוצא שיין בקידוש אינו מדאורייתא אלא מדברי סופרים אך היין קודם לכל עפ"י המשנה ברורה ויש בו חשיבות מרובה מאד.

ה. יין קודם לכל, מדוע?

בכדי להבין למה המשנ"ב כתב שהיין קודם לכל, שמכך נראה שיש בו חשיבות עליונה נראה כמה מקורות.

שתי מצוות נאמר בהן מתן שכרן מצוות כיבוד אב ואם ומצות שילוח הקן ושכרן הוא אריכות ימים.

והנה אנו רואים בפרקי דרבי אליעזר פרק יט:

כל מי שמברך על היין בליל שבת מאריכים לו ימים בעולם הזה עוד יוסיפו לו שנות חיים לעוה"ב. שנאמר וישבתו העם ביום השביעי (שמות טו, ל), ויברך אלוהים את יום השביעי ויקדש אותו (בראשית ב ג), הקב"ה ברך וקידש את יום השביעי, וישראל אינן חייבין (אלא) לשמור ולקדש את יום השבת. מכאן אמרו, כל המברך על היין בלילי שבתות, מאריכין לו ימיו ושנותיו בעוה"ז, ויוסיפו לו שנות חיים לעוה"ב, ושמתם את השבת כי קודש.

יוצא מכאן שמי שמקדש על היין בערב שבת לא רק שזוכה לאריכות ימים אלא גם שנות חיים לעוה"ב ז"א מעלה יותר גבוה מאשר מצוות כיבוד אב ואם ושילוח הקן ששם מבטיחים לאדם רק אריכות ימים לעוה"ז.

עוד מסופר במגילה כז ע"ב:

שאלו תלמידיו את רבי זכאי במה הארכת ימים אמר להם... ולא ביטלתי קידוש היום.

רש"י במקום מפרש:

במה הארכת ימים - באיזו זכות.

זלא בטלתי מקידוש היום ביין - שהוא מצוה מן המובחר.

ממשיכה הגמ' ומספרת:

אמא זקינה היתה לי פעם אחת מכרה כפה שבראשה והביאה לי קידוש היום. ונא

כשמתה הניחה לו שלש מאות גרבי יין כשמת הוא הניח לבניו שלשת אלפים גרבי יין.

פעם לא היה לר' ינאי יין לקידוש היום מטעמי תקציב. הלכה אימו ומכרה מטפחת יפה שהייתה

מצויה אצלה ובכסף קנתה יין לכבוד שבת. כאשר נפטרה אימו השאירה לו שלש מאות חביות יין וכאשר ר' ינאי נפטר מן העולם השאיר לבניו שלשת אלפים חביות יין. עפ"י הסיפור בגמ' לא רק שזכה ר' ינאי באריכות ימים אלא גם העשיר את נכסיו.

מה כ"כ חשובה מצות קידוש דווקא ביין שמאריכה את ימי האדם ומעשירה אותו?

הגמ' בכתובות קג ע"א מספרת מה קרה עם רבי לאחר מותו:

ת"ר בשעת פטירתו של רבי אמר לבני אני צריך נכנסו בניו אצלו אמר היזהרו בכבוד אמכם נר יהא דלוק במקומו שולחן יהא ערוך במקומו מטה תהא מוצעת במקומה... נר יהא דלוק במקומו שולחן יהא ערוך במקומו מטה תהא מוצעת במקומה מ"ט כל בי שמשי הוה אתי לביתיה ההוא בי שמשא אתאי שיבבתא קא קריא אבבא אמרה אמתיא שתיקי דרבי יתיב כיון דשמע (תוב) [שוב] לא אתא שלא להוציא לעז על צדיקים הראשונים.

רבי ביקש מבני ביתו:

א. נר יהיה דלוק במקומו.

ב. שולחן יהיה ערוך במקומו.

ג. מיטה תהיה מוצעת במקומה.

ובשביל מה יהיה צריך כל זאת, הרי הוא כבר בשמים? אלא בכל ערב שבת היה מגיע רבי לביתו בזמן הקידוש בכדי לעשות קידוש בביתו. רבי שנקרא רבנו הקדוש היה יורד כל ערב שבת לביתו וזאת רק כדי לעשות קידוש בביתו. דבר זה מראה על חשיבות הקידוש.

המהרש"א אומר על גמרא זו:

מ"ט כל בי שמשי הוא אתי וכו' כאילו הוא חי וקיים לעולם שע"כ נקרא הוא רבינו הקדוש וקדושה בטלה אותו יום כדלקמן ועפ"י שאמרו בפרק חלק קדוש יאמר לו כל הכתוב לחיים מה קדוש קיים לעולם אף הם קיימים לעולם ולזה בא בכל שבוע בשעת קידוש היום של שבת ע"ש הקדושה שבו וק"ל.

ו. קלקול הבא ע"י היין.

בכל המקורות שהובאו לעיל ראינו בחשיבותו הגדולה של היין, לא רק שהוא מצווה מן המובחר לקדש בו כמו שהוזכר אלא שמאריכין לו ימיו ושנותיו בעוה"ז (כשכר מצוות מהתורה - שילוח הקן, כיבוד אב ואם) ומוסיפים לו חיים בעוה"ב.

השאלה הגדולה המתעוררת כאן, מדוע נבחר דווקא היין להשתמש בו נכוס של ברכה הרי ראינו במקורות רבים שדווקא היין מביא לקלקול גדול, לצרה גדולה, לחיסרון כיס ולדברי חטא כדברי המדרש תנחומא שמיני יא:

אמר הקב"ה, היזהרו על היין. ראו מה עשה נח שהוא התחיל לשגות בו, שנאמר, ויחל נח איש האדמה ויטע כרם (בראשית ט כ). וכת"ב, וישת מן היין וישכר ויתגל (שם

שם כא). מי גרם לו להתבזות? היין, וגרם לו להביא קללה על זרעו, שנאמר, ויאמר ארור כנען (שם שם כה), ולכך היזהרו מן היין, כי היין מביא את האדם לכל עברות שבעולם, לזנות, ולשפיכות דמים, ולגנבה, ולכל עברות שבעולם.

בכלל היו יכולים חכמים לקבוע קדושה זו על חלב ודבש (דכתיב "דבש וחלב תחת לשונך") או באחד מהפירות שאחרים שכתובים בתורה. ואיך אמרו חכמים בכוס של ברכה זו המביא לאריכות ימים בעוה"ז ובעוה"ב הרי ראינו כבר בפרקי אבות ובמקרים אחרים רבים שיין דווקא מוציא את האדם מן העולם!?

רבי דוסא בן הרכינס אומר: שנה של שחרית, ויין של צהריים, ושיחת הילדים, ושיבת בתי כנסיות של עמי הארץ, מוציאין את האדם מן העולם.

(פרקי אבות ג, יד)

היין יכול להוות לאדם גורם או אמצעי שלילי מאד לחיים, ומדוע בכל זאת קבעו עליו את ענין הברכה?

ז. כוס יין של ברכה.

ראינו עד כה את היין כדבר שלילי ומצד שני היין נראה חלק ממצווה מוכרחת וגדולה שע"י "מאריכין לו חיים בעוה"ז ובעוה"ב".

אפשר לומר שהכל תלוי ביחס לאותו יין. כאשר משתמש בו האדם לצורך שכרות שביעה וחי מותרות בלבד אז באמת היין מתבטא כאמצעי או גורם שלילי, אך כאשר מוסיף ומכוון את אותה "הרחבת החיים היתירה" להיות מוכן ולעשות את הטוב והישר בעיני ה', אז זוכה הוא להרחבת החיים ללא גבול הצמצום בעוה"ז ובעוה"ב.

וכך כתב הרב זצ"ל (עין איה ברכות ב' דף נא, פרק ז, מה):

אמר ר' יוחנן כל המברך על כוס מלא נותנים לו נחלה בלי מצרים, שנאמר ומלא

ברכת ה' ים ודרום ירשה, וריבר"ח אמר זוכה ונחל שני עולמים, העוה"ז

והעוה"ב. הכוס המלא יורה אמנם על השביעה של המותרות וההרחבה היתירה,

אבל בהיותו משתמש בו לברכת ה' לצד המעשה, לעשות הטוב והישר, שע"ז תעיר

הברכה על כוס מלא, ללמד שאמנם ראוי לאהוב את החיים עם הרחבתם אמנם

לתכלית המעלה והטוב שהוא ברכת ה'. לאיש כזה נותנים לו נחלה בלא מצרים, כי

תחת שהמבקש את החיים עם הרחבתם לטובת עצמו ע"כ הוא מוגבל, כי כמה וכל

האדם להיות נהנה בעצמו מכל טוב. אבל המבקש את כל המותרות של עושר וכבוד

והצלחה גדולה כדי להיות פועל רב טוב להשכיל ולהיטיב, אין קצה לתכונה, ע"כ

נותנים לו נחלה ללא מצרים.

בענין הרחבת החיים במאמר הזכרנו את הגמ' במסכת כתובות קג ובמהרש"א שם על ר'

יהודה הנשיא (רבי) שהיה מגיע לאחר פטירתו לביתו בשבת בשעת הקידוש.

השאלה היא על שום מה זכה רבי לחיים כאלו גם לאחר פטירתו, ובכלל, מדוע בחר דווקא לבוא למשפחתו בשעת קידוש היום ולא שעה אחרת בשבת כמו זמן הדלקת נרות וכדו'?

עניין זה מחבר אותנו לגמ' במסכת כתובות קד', שבזמן פטירתו אמר רבי לקב"ה שלא נהנה בחייו אפילו באצבע הקטנה שלו:

בשעת פטירתו של רבי זקף עשר אצבעותיו כלפי מעלה אמר רבש"ע גלוי וידוע לפניך שיגתי בעשר אצבעותי בתורה ולא נהנתי אפילו באצבע הקטנה יהי רצון מלפניך שיהא שלום במנוחתי יצתה ב"ק ואמרה יבא שלום ינחו על משכבותם.

זאת אעפ"י שבמסכת ע"ז יא נאמר על רבי ואנטונינוס שלא פסקה מעל שולחנם צנון ולא חזרת ולא קישואים ואומר שם התוס' (ד"ה שלא פסקו) שהיו מרבים רבי ואנטונינוס סעודות שולחנם, ובוודאי הייתה בכך הנאה ושביעה:

ויאמר ה' לה שני גויים בבטנך אמר רב יהודה אמר רב אל תקרי גויים אלא גיים זה אנטונינוס ורבי שלא פסקו מעל שולחנם לא חזרת ולא קישות ולא צנון לא בימות החמה ולא בימות הגשמים.

א"כ כיצד אמר רבי (במסכת כתובות) שלא נהנה אפילו באצבע הקטנה שלו הרי היה מרבה בסעודות, ולא פסקה משולחנו צנון וחזרת וכו', ומה הנאה גדולה מכך?

אלא שבאמת היה חי חיי שובע והרחבה גדולה אך עם אותו שובע השתמש רבינו הקדוש לתכלית הטוב לעשות את הטוב והישר בעיני ה'. לאיש כזה שאוהב את החיים עם הרחבתם לתכלית הטוב נותנים לו נחלה בלי מצרים וכפי שהסביר הרב זצ"ל בעין איה, שאדם המבקש את השביעות והמותרות לטובת עצמו בלבד הוא מוגבל ומצמצם לעצמו, אבל מי שמבקש את שביעות העושר וההצלחה הגדולה כדי לפעול טוב, אין גבול לתכונה זו וכך גם נותנים לו נחלה ללא גבול וצמצום, נחלה בלי מצרים ומכאן מובן גם מדוע זכה רבי גם לחיי העוה"ב שהייתה לו נחלה ושכר ללא צמצום וגבול ועוד שנקרא רבינו הקדוש שהיה קיים לעוה"ז ולעוה"ב כקדוש הקיים לעולם (כדברי המהרש"א בכתובות קג), ולכן בחר לבוא דווקא בקידוש היום של שבת לשולחנו (לאחר פטירתו) ע"ש הקדושה שהייתה בו.

"...כוס של ברכה, שהוא על עניין הרחבת החיים בכל מילואיהם, שראוי לאדם השלם שישתוקק להם לעצמן וביותר לעמו ולכלל האנושיות, למען השתמש בהם לתכלית המעלה והשלמות, ליראת ה', לאהבתו ולעשות החסד והטוב.

(עין איה ברכות ב דף נא).